

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційну роботу
МАР'ЯНИ КОРНЕЛІЇВНИ ЛЕВИЦЬКОЇ
"КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛУКИ ДОЛИНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ
ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХІХ СТ.»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями
07.00.01 – історія України 07.00.05 – етнологія

Історія культури, історія ідей, інтелектуальних напрямків розвитку суспільної свідомості, так само як історична біографістика – сфери, які постійно знаходяться в центрі уваги сучасної історичної науки. Вони потребують міждисциплінарного, стереометричного підходу, щоб продемонструвати всю складність і неоднозначність історичного розвитку суспільства, його культури та інституцій, мінливість контексту, в якому живе і діє індивідум як частина соціуму та об'єкт історичного процесу. Це стосується історії церкви загалом і, зокрема, унійної традиції, котра довгий час не досліджувалася у вітчизняній науці ХХ ст., а тому потребує уваги в нових умовах розвитку української історіографії. Всі ці фактори роблять дослідження М. К. Левицької «КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛУКИ ДОЛИНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХІХ СТ.» особливо актуальним.

Новаторською дисертаційну працю здобувачки робить і те, що вона присвячена малодослідженій постаті Луки Долинського, біографія якого досі не була розкрита в окремому дослідженні, на тлі так само малодослідженої історії Галичини, унійної церкви, релігійної свідомості, мистецької традиції та руського (українського) суспільства кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст – теми, багато аспектів якої також ще не отримали належного висвітлення.

Розкриттю дисертаційної теми підпорядкована структура роботи: дисертація Мар'яни Левицької містить вступ, п'ять розділів, висновки, списку використаних джерел і 415 позицій літератури, додатки.

Вступ подає актуальність теми дисертаційного дослідження, мету, об'єкт та предмет дослідження, його наукові завдання, хронологічні межі роботи, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів і дані про їх апробацію. Здобувачка ставить перед своєю працею широке коло завдань (від дослідження історіографії проблеми та розкриття біографії Луки Долинського до вивчення широкого церковного та суспільно-культурного контексту сучасних йому Львова й Галичини) і прагне їх максимально зреалізувати.

У *першому* розділі дослідження «Історіографія, джерела та методологія дослідження» проаналізовано джерела та стан наукового опрацювання теми (підрозділ 1.1. «Історіографія і джерела»), висвітлено стан її наукової розробки, розкрито джерельну базу дисертаційної роботи. Привертає увагу широкий діапазон досліджень, критично розглянутих у дисертації, що засвідчує глибокий, фаховий підхід до теми. Слід відзначити також великий масив архівних матеріалів, які вивчила дисертантка у процесі дослідження. Значна частина цих джерел вперше запроваджена до наукового обігу, частина ж наново й оригінально інтерпретована, що теж підкреслює наукову цінність дослідження. У підрозділі 1.2. «Теоретико-методологічні засади дослідження. Основні терміни» розкрито семантичні аспекти категоріального апарату, подано різноматнітний методологічний арсенал сучасних культурологічних концепцій, на які спирається авторка дисертації: від теорії культурного трансферу до методології нової соціальної та візуальної історії, герменевтики та іконології, дано інтерпретацію підставових категорій церковного/ релігійного/ сакрального. Тут теж варто відзначити критичний і аргументований підхід до вибору методологічних концепцій та концептів, категорій, послідовність застосування

методологій та категоріального апарату, відповідність задекларованих теорій і їх практичного втілення у дисертаційній праці М. Левицької.

Другий розділ дисертаційної роботи («Життєва траєкторія Луки Долинського: творче становлення і новий досвід») присвячено біографії мистця у руслі генези його творчого методу, зокрема барокової традиції регіону його походження – Київщини та Правобережжя (підрозділ 2.1. «Ad fontes: Барокова художня традиція середини XVIII ст. як основа для формування особистості»). Далі розглянуто австрійський період формації Л. Долинського у дзеркалі трансформації, переходу до новіших, модернізованих творчих парадигм (підрозділ 2.2. «Період навчання у Віденській академії (1775–1777): впливи та інспірації»). Потім (підрозділ 2.3. «Theologia et Ideologia: діяльність під патронатом львівських унійних єпископів (1770–1790-ті роки)») дисертантка досліджує післявіденські проекти Л. Долинського, роль львівського духовенства, вищої ієрархії унійної церкви у їхній реалізації. Слід визначити, що у цьому розділі наведено ширший культурний контекст, який виходить поза рамки чистої біографії. Тут окреслено питання церковного патронату у соціальній дійсності Галичини кінця XVIII ст., а також зроблена досить детальна спроба реконструювати осередки мистецького життя Львова цього часу, його «художній ландшафт» (С.91-99), що становить особливий інтерес з огляду на все ще малу дослідженість тогочасної культури регіону.

Третій розділ праці М. Левицької сконцентрований довкола головної святині унійної церкви у Львові – Собору Святого Юра («Собор Святого Юра у Львові: теологічна програма та ідейне значення архітектурно-мистецького синтезу»). Тут (підрозділ 3.1. «Ідея собору в інтенціях львівських унійних єпископів у XVIII ст.») простежено зародження і функціонування уявлень про собор, інтенцій ієрархії та проектів будівлі у львівському унійному церковному середовищі XVIII - першої половини XIX ст., його сприймання у пізніший час. Дисертантка зупиняється також на ритуалах і традиціях, зосереджених довкола святоюрського собору як єпископського осідку (зокрема, коронаціях українських чудотворних ікон Богородиці. Тема Святоюрського комплексу розгорнута і в підрозділі 3.2. «Святий Юрій Змієборець (Й. Г. Пінзель, Л. Долинський) як алегорія “унійного тріумфалізму”», де мистецькі трактування образу святого пов'язані з теолого-еклезіологічними концепціями унійних владик, способами репрезентації церкви. Окрема увага дослідниці приділена питанням авторства, атрибуції мистецьких творів, які пов'язують з іменем Л. Долинського (підрозділ 3.3. «Між документами і манерою: до питання авторства Ю. Радивиловського та Л. Долинського»), а також проблемам мистецької, композицій, ідейно-символічної функції цих творів, їх вписування в інтер'єр собору Святого Юра (підрозділи 3.3.1. «Вівтарний простір собору: особливості ідейної програми циклу празничків»; 3.3.2. «Апостольський та пророчий чин в соборі: візуальний та змістовний виміри»; 3.3.3. «Композиція “Христос виганяє торгівців із храму” та її стилістичні коннотації»). У цьому розділі особливу цікавість викликає не лише історія святоюрського собору як проекту, але й дуже цікаві, новаторські трактування художніх композицій, трактування візуальної мови комплексу Святого Юра, подані на широкому порівняльному матеріалі.

Четвертий розділ дисертації («Діяльність Л. Долинського у Львові в 1780–1820-х роках») охоплює частину львівських творчих проектів мистця останніх десятиліть XVIII – перших десятиліть XIX ст. у ракурсі їх традиційності чи модерності. Тут розглянуто дуже широке коло проблем: оформлення львівських храмів (підрозділ 4.1. «Церква Зіслання Святого Духа духовної семінарії: поворот до традиції»); підрозділ 4.2. «Роботи Долинського для церкви Святих апостолів Петра і Павла у Львові»; підрозділ 4.3. Взаємодія художника із монашеским Чином Св.Василія Великого. Програма і опорядження комплексу монастиря Св.Онуфрія у Львові (1820-ті рр.), меморіально-портретна традиція (підрозділ 4.4. «In memorem. Портрети духовенства у доробку Долинського»). Тут, на нашу думку, цікавим є, зокрема, аналіз збережених робіт Л. Долинського в контексті історії перебудов інтер'єру львівських храмів (наприклад, церкви і монастиря св. Онуфрія у Львові), а також увага до

меморіальної лінії в портретній спадщині Луки Долинського. Як і розділ про собор Святого Юра – вдячний і цікавий матеріал до історії Львова, натомість портрети духовенства є важливими джерелами до історії унійної церкви.

П'ятий розділ дисертаційної роботи «Почаївський монастир у василіянський період: мистецтво у просторі паломницької святині» повністю присвячений формуванню сакрального простору Почаєва у період перебування там оо. Василіян (5.1. «Сакральна топографія монастиря у василіянський період (1730–1830-ті роки) та ролі Л. Долинського в оформленні святині. Тут цікаво і дуже детально, з екскурсами в історію мистецтва та релігійних ідей (наприклад, категорії чудесного) проаналізовано ідейне навантаження та композицію окремих циклів і тем у почаївській спадщині мистця (Підрозділ 5.2. «Цикл Л. Долинського “Чудеса Христа” в соборній церкві Успіння Пресвятої Богородиці»: підрозділ 5.3. «Євангельські теми у трактуванні Л. Долинського: порівняльний аспект)

Висновки дисертації узагальнено основні результати дослідження та сформульовані основні положення та висновки праці.

Загалом, треба підкреслити, що робота М. К. Левицької – дійсно фундаментальне та багатовимірне дослідження. Побудоване на значному джерельному матеріалі з вмілим використанням сучасних методологій, праця не лише описує, але й контекстуалізує постать Л. Долинського, вміщує у рамки епохи з усіма її історичними, культурними, релігійними проблемами. Це дає змогу дослідити питання творчості митця не лише на мікрорівні окремих творів чи циклів, але й на макрорівні, в контексті історії Львова й Галичини кінця XVIII- XIX ст. Це робить дисертаційне дослідження не лише першою повною біографією, стереометричним описом життя й творчості Луки Долинського, але й панорамою епохи, в яку він жив, і яку, значною мірою, доводиться вивчати від основ, одночасно студіюючи джерельний матеріал і вибудовуючи історіографічні схеми, котрі дозволяють у цьому матеріалі зорієнтуватися.

Констатуючи ці досягнення, хотілося б висловити певні міркування/ побажання:

1. В історіографічному огляді, на нашу думку, варто б наголосити не тільки на малодослідженості самої постаті Л. Долинського, а й на фрагментарності дослідження історії Львова й Галичини, їх суспільства й культури зламу XVIII - XIX ст. Це додатково підкреслило б новаторство поданої праці в перспективі дослідження церковно-історичного та мистецького контексту епохи, окреслило б його складнощі та можливі ризики, а також ще чіткіше показало вагомість наукового внеску дисертантки.
2. В методологічному аспекті варто опиратися не лише на праці з «нової історії» Жоржа Дюбі чи Жака Ле Гоффа, котрі вивчали середньовіччя, але й на роботи таких «нових істориків», як П'єр Шоню/ Pierre Chaunu чи Данієль Рош (Роше)/ Daniel Roche, які займалися культурою XVIII ст., а також тих, котрі вивчали історію першої половини XIX ст. Можливо, в галузі іконології і візуальної історії варто б ширше використати також певні схеми Ервіна Пановські чи Рудольфа Арнхайма. Важливо підкреслити й роль семіотичних концепцій: від «семіотики ікони» в рамках семіотики мистецтва Бориса Успенського до семіології візуального мистецтва, архітектури, культури, як у працях Умберто Еко чи інших дослідників. Варто торкнутися і проблем історичної герменевтики, оскільки мова йде про інтерпретацію пам'яток минулого та біблійної герменевтики, оскільки йдеться про трактування візуалізованих біблійних символів та сюжетів. Ці теорії, можливо, доречні й тоді, коли постає проблема атрибутування творів Л. Долинського і йдеться про пошук знаків/ маркерів, які відрізняють його творчість від творчості інших (Підрозділ 3.3. «Між документами і манерою: до питання авторства Ю. Радивиловського та Л. Долинського»).
3. Можливо, варто задіювати більше методів і сюжетів з історії уявлень, рецепцій, ментальності. Наприклад, у тій частині, де йдеться про сакральну топографію Почаєва, культ Марії, марійні і євангельські чудесні наративи та пов'язані з ними

ритуали, дисертація стає дослідженням історії чудес або історичного наративу чудес (С.70, 249-276, 276-303 тощо) як категорій ментальності (тема, до якої, до речі, колись доклався і автор цього відгуку у своїй кандидатській дисертації). Можливо, до аналізу художніх феноменів варто залучити методи історії читання і культурної пам'яті як джерела мистецьких інспірацій. У тексті є чітке співвіднесення іконографічної традиції з біблійними текстами (напр., С.200-208). Проте варто подумати, чи не були джерелами й засобами/ посередниками для передавання мистецького досвіду, з яких черпав Л. Долинський, також інші тексти світської та релігійної літератури, котрими тоді користувалися, і, можливо, більше уваги приділити темі художніх розписів як аналогів книг. Їх також необхідно «прочитувати», і вони були заміниками книжкових текстів для неграмотних. Те ж стосується освітньої формації Л. Долинського і його сучасників: якщо дозволяють джерела, варто подумати над їхнім (можливим) колом читання як підставою інтелектуальної і мистецької формації.

4. В контексті культурної пам'яті варта продовження й розширення тема меморіалізації/ коммеморації представників духовенства, порушена в підрозділі 4.4. «In Memoriam. Портрети духовенства у доробку Луки Долинського». З одного боку, вона дає матеріал для вивчення суспільного образу тогочасного духовенства, а з іншого – для дослідження самої історії колективної пам'яті XVIII – першої половини XIX ст. у співставленні з текстами, які прославляли (панегірики), або поминали (епітафії) духовенство, зокрема вищу ієрархію.
5. Цікаво було б також подумати над природою категорії «унійного тріумфалізму», про яку говорив проф. І. Сковчиляс, на тлі соціальної реальності унійної церкви кінця XVIII– поч. XIX ст. Чи то не був час, коли в контексті не дуже оптимістичних реалій Галичини тріумф унійної традиції став, власне, тріумфалізмом – більше концепцією, ідеалом, риторичною і естетичною фігурою, декорацією барокового типу, панегіриком, аніж дійсністю? Звісно, питання складне і дискусійне, але над ним варто замислитися.
6. Окремі видання у тексті варто, на наш погляд, цитувати дещо інакше. У викладі теорії екфразису (С. 67- 68) думки Лесі Генералюк доцільніше цитувати зі статті «ЕКФРАЗИС І ГІПОТИПОЗИС: ПРОБЛЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ» за часописом « Слово і час» (2013, № 11, с.50-60). Натомість дослідження Леоніда Геллера (С.68), котре там згадується, варто наводити за першоджерелом, вміщеним у спеціальному збірнику, присвяченому цій категорії (Геллер Л. Воскрешение понятия или Слово об экфрасисе // Экфрасис в русской литературе: Сборник трудов Лозаннского симпозиума. Москва, 2002. С. 5-19). Так само цитування думок з праці Дмитра Антоновича про українську культуру та мистецтво (С. 180) було б кращим або за книгою Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. сл. М. Антоновича. Київ, 1993, або за виданням Українська культура. Курс лекцій. За ред. Д Антоновича. Регенсбург, 1947. Так само переклад «Еремінії» Діонісія Фурноаграфіота (С.193, 195) варто, певно, цитувати за «Трудами Киевской Духовной Академии» за 1868 р. (№ 2. С. 269—315.). Варто подумати і над видом цитування та бібліографічного опису інших схожих праць, розміщених і в Інтернеті, і книжкових виданнях (наприклад стаття Денисенко А. Емблематичні, алегоричні та символічні сюжети в українських стародруках другої половини XVII-XVIII століть // Художня культура. Актуальні проблеми. 2010. Вип. 7. С. 195-213). Також покликання на інтернет-ресурс Изгнание торгующих из храма (Важнейшая седмица в годовом круге). Византийская изобразительная традиция и иконография URL: <http://byzantion.ru/forums.php?forum=15>, потребує, ймовірно, ще якогось підкріплення: можливо, вказівки на джерела самої цієї інтернет-публікації.

Однак ці міркування чи побажання не впливають на загальну високу оцінку роботи дисертантки, і є, радше, пропозиціями для подальших досліджень.

Можемо стверджувати, що дисертаційна робота М. К. Левицької – оригінальна, логічно завершена, обґрунтована, побудована на багатому джерельному матеріалі, вперше впроваджені в науковий обіг, методологічно вивірена праця, що містить наукову новизну. Автореферат повністю відображає зміст дисертації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження належно апробовані, опубліковані в монографії та 45 публікаціях, 21 з яких вміщені в авторитетних фахових наукових виданнях, в тому числі закордонних.

Загалом, слід констатувати, що докторська дисертація Мар'яни Корнеліївни Левицької "КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛУКИ ДОЛИНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ.", повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.05. – етнологія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича
НАН України

Голик Р. Й

